

به نام آفریدگار زیبایی ها

دانشگاه علامه طباطبائی
دانشکده علوم اجتماعی

پایان نامه کارشناسی ارشد
رشته برنامه‌ریزی توسعه منطقه‌ای

عنوان:

مکان‌یابی مقاصد گردشگری در منطقه حفاظت شده البرز مرکزی
با تکیه بر توسعه پایدار

استاد راهنما:

آقای دکتر محمود جمعه پور

استاد مشاور:

آقای دکتر علی خاکساری

نگارش:

صدیقه یعقوبی فاز

۱۳۸۹

شماره
تاریخ
پوست

صور تجلسه دفاع پایان نامه
دوره کارشناسی ارشد رشته برنامه ریزی توسعه منطقه ای

جلسه دفاع پایان نامه: خانم صدیقه یعقوبی فاز

عنوان: " مکان یابی مقاصد گردشگری در منطقه حفاظت شده البرز مرکزی با تکیه بر توسعه

پایدار "

دانشجوی دوره روزانه رشته برنامه ریزی توسعه منطقه ای در ساعت ۱۰ روز دو شنبه

مورخ ۸۹/۶/۲۹ در محل دانشکده علوم اجتماعی با حضور:

استاد راهنمای پایان نامه	آقای دکتر محمود جمعه پور
استاد مشاور	آقای دکتر علی خاکساری
استاد داور	آقای دکتر ناصر عظیمی
نماینده تحصیلات تکمیلی	آقای دکتر محمد شیخی

بر گزار شد.

پس از استماع دفاعیه پایان نامه تحصیلی فوق توسط هیئت داوران با

☐ غیر قابل قبول	☐ قابل قبول	☐ خوب	☐ بسیار خوب	☒ درجه عالی
(کمتر از ۱۴)	(۱۴-۱۵/۹۹)	(۱۶-۱۷/۹۹)	(۱۸-۱۸/۹۹)	(۱۹-۲۰)

مورد ارزشیابی قرار گرفت و به آن نمره ۱۹٫۱۳ معادل حرفی نوزده و سه مهرم اعطاء گردید. /م

محل امضای هیئت داوران:

استاد راهنمای پایان نامه: آقای دکتر محمود جمعه پور

استاد مشاور: آقای دکتر علی خاکساری

استاد داور: آقای دکتر ناصر عظیمی

نماینده تحصیلات تکمیلی: آقای دکتر محمد شیخی

تقدیم به :

مادر مهربانم

به پاس همه سال‌های حمایت و مهربانی و چشمان مشتاق و نگرانش
به دنبال قدم‌های کوچک استقلالم

و

پدر عزیز و بزرگوالم

که با من و بی‌من، همواره همراهم بوده است

و با سپاس از:

خانواده عزیزم

سمانه و جواد و زهرا و پرنیان و علی و عموی عزیز

و همه آن‌هایی که بالیدنم را انتظار کشیده‌اند
و جام زندگی را از شادی و سرمستی لبریز می‌کنند.

سپاسگزاری

در مسیر انجام این پایان نامه از مشاوره و راهنمایی های ارزشمند اساتید محترم، بهره فراوان بردم که در اینجا لازم می دانم، مراتب سپاسگزاری خود را از ایشان اعلام نمایم:

استاد راهنمای گرامی، آقای دکتر محمود جمعه پور

به خاطر مساعدت ها و راهنمایی های ارزشمند در طول دوره طولانی تحقیق

استاد مشاور گرامی، آقای دکتر علی خاکساری

به خاطر مشاوره و راهنمایی های ارزشمند

استاد داور گرامی، آقای دکتر ناصر عظیمی

به خاطر مشاوره و راهنمایی های ارزشمند

استاد گرامی، آقای دکتر حسن زنده دل

به خاطر مشاوره و راهنمایی های ارزشمند در انتخاب موضوع و روش شناسی تحقیق

استاد گرامی، آقای دکتر مجتبی رفیعیان

به خاطر مشاوره و راهنمایی های ارزشمند در بررسی ابعاد مختلف موضوع

و همچنین:

مدیریت و همکاران محترم مهندسان مشاور پارس ویستا

مدیریت و همکاران محترم موسسه تحقیقات و انتشارت کاروان جهانگردان - ایرانگردان

و

دفتر زیستگاه‌ها و امور مناطق سازمان حفاظت محیط زیست

و

سرکارخانم اشرف گیلانی، طلا رستمی، فاطمه ذوالفقاری و آقای مهندس راجی

به خاطر دراختیار گذاشتن اطلاعات و نقشه‌های مورد نیاز

چکیده

بخش مهمی از قابلیت‌های اکوتوریستی ایران در مناطق حفاظت‌شده قرار دارد ولی استفاده‌های بسیار محدودی از این قابلیت در جهت توانمندسازی و توسعه مناطق حفاظت‌شده و به تبع آن، توسعه منطقه‌ای در کشور صورت گرفته است. این تحقیق براساس رویکرد انعطاف‌پذیر در حفاظت، استفاده‌های فیزیکی از مناطق حفاظت‌شده را براساس ضوابط و مقرراتی بدون اینکه تغییرات غیرقابل برگشتی بر جای گذارند، به صورت کنترل شده مجاز می‌داند و بر اساس دیدگاه پایداری (توسعه پایدار) به دنبال توسعه پایدار منطقه از طریق تحدید مناطق قابل استفاده و مکان‌یابی مقاصد گردشگری می‌باشد. از این رو، با استفاده از مدل اصلاح‌شده اکولوژیکی قابلیت‌سنجی کاربری زمین برای گردشگری و تلفیق آن با شاخص‌های اجتماعی - اقتصادی، زیرساختی و حقوقی موثر بر مکان‌یابی مقاصد گردشگری در نرم افزار GIS، مکان‌یابی مقاصد گردشگری در منطقه حفاظت‌شده البرز مرکزی انجام و نقشه آن تولید گردید. نتایج تحقیق حاکی از آن است که در حدود ۳/۸۶ درصد از محدوده منطقه حفاظت‌شده البرز مرکزی از توان کافی زیست محیطی و اجتماعی برای گردشگری برخوردار است که ۱۲/۰۱ درصد از آن برابر با ۰/۴۶ درصد از کل منطقه، بهترین گزینه برای اکوتوریسم محسوب می‌گردد. تمرکز اصلی مقاصد گردشگری در منطقه حفاظت‌شده البرز مرکزی پیرامون محور اصلی غربی - شرقی و شمال شرقی منطقه می‌باشد. از کل سکونتگاه‌های منطقه، پنج سکونتگاه با رتبه کاملاً مناسب و دوازده سکونتگاه با رتبه مناسب در محدوده مقاصد گردشگری منتخب قرار دارند. محدوده‌های مشخص‌شده در نقشه مکان‌یابی نهایی از نظر سطح عملکردی در چهار سطح محلی، منطقه‌ای (استانی)، ملی و بین‌المللی طبقه بندی شدند که سطح بین‌المللی با ۸۰/۰۲ درصد بیشترین فراوانی را در بین سطوح عملکردی دارا می‌باشد.

واژگان کلیدی: توسعه پایدار، گردشگری، منطقه حفاظت‌شده البرز مرکزی، مکان‌یابی، شاخص‌های

مکان‌یابی، مقاصد گردشگری، مدل اکولوژیکی گردشگری، GIS

فهرست مطالب

عنوان	صفحه
فصل اول: کلیات	۱
۱. مقدمه.....	۲
۲. طرح مساله.....	۲
۳. ضرورت و اهمیت موضوع.....	۵
۴. اهداف تحقیق.....	۷
۵. کاربردهای تحقیق.....	۷
۶. انتخاب منطقه.....	۸
۷. سابقه مطالعات و تحقیقات.....	۸
۸. نظم و روند تحقیق.....	۲۴
۹. مسائل و محدودیت‌های تحقیق.....	۲۵
فصل دوم: مبانی نظری	۲۶
۱. مقدمه.....	۲۷
۲. رویکردها و مکاتب نظری.....	۲۷
۲-۱- رویکردهای توسعه ای با تکیه بر توسعه پایدار.....	۲۷
۲-۲- رویکردهای آمایش سرزمین.....	۳۳
۲-۳- رویکردهای زیست محیطی.....	۳۶
۲-۴- رویکردهای گردشگری.....	۴۳
۲-۵- رویکردهای مکان یابی.....	۵۷
۳. چارچوب نظری.....	۶۰
۴. مدل تحلیلی تحقیق.....	۶۴
۵. تعریف مفاهیم.....	۶۵
فصل سوم: روش شناسی	۶۹
۱. مقدمه.....	۷۰
۲. روش تحقیق.....	۷۰
۲-۱- جامعه آماری.....	۷۱

۷۲	۲-۲- تکنیک‌های تحقیق.....
۷۲	۳-۲- معرفی نرفزار GIS و کاربرد آن در مکان یابی فضاهای گردشگری.....
۷۳	۳. شاخص‌های مکان یابی.....
۷۴	۱-۳- شاخص‌های محیطی.....
۷۵	۲-۳- شاخص‌های اجتماعی، اقتصادی.....
۷۷	۳-۳- شاخص‌های زیرساختی.....
۷۸	۴-۳- شاخص‌های حقوقی و اداری.....
۷۹	فصل چهارم: شناخت منطقه حفاظت شده البرز مرکزی.....
۸۰	۱. مقدمه.....
۸۰	۲. آشنایی با منطقه حفاظت شده البرز مرکزی.....
۸۰	۱-۲- سابقه تاریخی منطقه.....
۸۱	۲-۲- موقعیت جغرافیایی و تقسیمات سیاسی.....
۸۵	۲-۳- ویژگی‌های محیطی.....
۹۱	۲-۴- ویژگی‌های کالبدی.....
۹۳	۲-۵- ویژگی‌های اجتماعی و اقتصادی.....
۹۵	۲-۶- جاذبه‌های گردشگری منطقه.....
۹۹	فصل پنجم: یافته‌های تحقیق.....
۱۰۰	۱. مقدمه.....
۱۰۰	۲. نتایج و یافته‌های شاخص‌های محیطی.....
۱۲۲	۳. نتایج و یافته‌های شاخص‌های اجتماعی، اقتصادی.....
۱۲۴	۴. نتایج و یافته‌های شاخص‌های زیرساختی.....
۱۲۹	۵. نتایج و یافته‌های شاخص‌های حقوقی و اداری.....
۱۳۱	۶. روی هم گذاری لایه‌های اطلاعاتی و مکان‌یابی مقاصد گردشگری.....
۱۴۰	فصل ششم: نتیجه گیری و پیشنهادات.....
۱۴۱	۱. مقدمه.....
۱۴۱	۲. نتیجه گیری.....
۱۴۴	۳. پیشنهادات.....
۱۴۶	منابع و ماخذ.....

فهرست نقشه‌ها

صفحه

عنوان

- نقشه شماره ۴-۱: موقعیت جغرافیایی منطقه بر روی نقشه پراکنش مناطق چهارگانه سازمان محیط زیست..... ۸۲
- نقشه شماره ۴-۲: محدوده منطقه حفاظت شده بر روی نقشه تقسیمات اداری - سیاسی کشور ۸۳
- نقشه شماره ۴-۳: منطقه حفاظت شده البرز مرکزی در اطلس مناطق چهارگانه سازمان حفاظت محیط زیست ۸۴
- نقشه شماره ۵-۱: توپوگرافی منطقه حفاظت شده البرز مرکزی..... ۱۰۱
- نقشه شماره ۵-۲: پهنه‌های هم‌دما در منطقه حفاظت شده البرز مرکزی ۱۰۲
- نقشه شماره ۵-۳: درصد شیب منطقه حفاظت شده البرز مرکزی ۱۰۴
- نقشه شماره ۵-۴: جهت جغرافیایی منطقه حفاظت شده البرز مرکزی..... ۱۰۶
- نقشه شماره ۵-۵: زمین شناسی منطقه حفاظت شده البرز مرکزی..... ۱۰۸
- نقشه شماره ۵-۶: عمق خاک منطقه حفاظت شده البرز مرکزی ۱۰۹
- نقشه شماره ۵-۷: خاک شناسی منطقه حفاظت شده البرز مرکزی ۱۱۱
- نقشه شماره ۵-۸: کاربری اراضی در منطقه حفاظت شده البرز مرکزی ۱۱۴
- نقشه شماره ۵-۹: منابع آب‌های سطحی منطقه حفاظت شده البرز مرکزی..... ۱۱۶
- نقشه شماره ۵-۱۰: پهنه‌های مناسب برای تفرج متمرکز در منطقه حفاظت شده البرز مرکزی ۱۱۸
- نقشه شماره ۵-۱۱: پهنه‌های مناسب برای تفرج گسترده در منطقه حفاظت شده البرز مرکزی ۱۲۰
- نقشه شماره ۵-۱۲: رتبه بندی سکونتگاه‌ها از نظر شاخص‌های اجتماعی، اقتصادی در منطقه ۱۲۳
- نقشه شماره ۵-۱۳: شبکه ارتباطی وضع موجود منطقه حفاظت شده البرز مرکزی ۱۲۵
- نقشه شماره ۵-۱۴: سکونتگاه‌های واقع در حریم بزرگراه تهران - شمال ۱۲۶
- نقشه شماره ۵-۱۵: رتبه بندی سکونتگاه‌ها ز نظر دسترسی به مراکز اصلی سکونتگاهی و خدماتی ۱۲۷
- نقشه شماره ۵-۱۶: رتبه بندی سکونتگاه‌ها از نظر شاخص‌های زیرساختی در منطقه ۱۲۸
- نقشه شماره ۵-۱۷: زون بندی طرح مدیریت منطقه حفاظت شده البرز مرکزی ۱۳۰
- نقشه شماره ۵-۱۸: تلفیق شاخص‌های اجتماعی، اقتصادی و زیرساختی و رتبه بندی سکونتگاه‌های منطقه ۱۳۲
- نقشه شماره ۵-۱۹: محدوده تحت نفوذ سکونتگاه‌ها ۱۳۴
- نقشه شماره ۵-۲۰: تلفیق توان اکولوژیک متمرکز با شاخص‌های اجتماعی، اقتصادی و زیرساختی ۱۳۵
- نقشه شماره ۵-۲۱: تلفیق توان اکولوژیک گسترده با شاخص‌های اجتماعی، اقتصادی و زیرساختی ۱۳۶
- نقشه شماره ۵-۲۲: تلفیق توان اکولوژیک با شاخص‌های اجتماعی، اقتصادی و زیرساختی (مکان‌یابی اولیه) ۱۳۷

نقشه شماره ۵-۲۳: تلفیق نقشه مکان‌یابی اولیه با شاخص حقوقی (مکان‌یابی نهایی) ۱۳۸

نقشه شماره ۶-۱: سطح‌بندی عملکردی مقاصد گردشگری بر روی نقشه مکان‌یابی نهایی ۱۴۳

فهرست جداول

عنوان	صفحه
جدول شماره ۱-۱: معیارهای منطقه‌بندی سرزمین در سند ملی توسعه و طبیعت‌گردی کشور.....	۱۱
جدول شماره ۱-۲: روابط بین اهداف و مدیریت در طبقه‌بندی IUCN.....	۱۹
جدول شماره ۱-۳: تطابق اهداف اولیه و ثانویه IUCN با شرایط کشور ایران.....	۱۹
جدول شماره ۱-۲: مقایسه دو دیدگاه فن‌محوری و اقتصاد محوری از نظر ترنر.....	۳۹
جدول شماره ۱-۵: فراوانی پهنه‌های هم‌دما در منطقه.....	۱۰۳
جدول شماره ۲-۵: وسعت طبقات شیب در سطح منطقه.....	۱۰۵
جدول شماره ۳-۵: وسعت جهت‌های جغرافیایی مختلف در سطح منطقه.....	۱۰۷
جدول شماره ۴-۵: عمق خاک منطقه حفاظت شده البرز مرکزی.....	۱۱۰
جدول شماره ۵-۵: وسعت واحدهای ارضی مختلف در سطح منطقه.....	۱۱۲
جدول شماره ۵-۶: وسعت کاربری‌های مختلف موجود در منطقه.....	۱۱۵
جدول شماره ۵-۷: وسعت پهنه‌های مناسب برای گردشگری متمرکز.....	۱۱۹
جدول شماره ۵-۸: وسعت پهنه‌های مناسب برای گردشگری گسترده.....	۱۲۱
جدول شماره ۵-۹: رتبه‌بندی سکونتگاه‌های منطقه بر اساس شاخص‌های اجتماعی، اقتصادی.....	۱۲۲
جدول شماره ۵-۱۰: رتبه‌بندی سکونتگاه‌های منطقه بر اساس شاخص‌های زیرساختی.....	۱۲۴
جدول شماره ۵-۱۱: وسعت زون‌های تعریف شده در منطقه حفاظت شده البرز مرکزی.....	۱۲۹
جدول شماره ۵-۱۲: رتبه‌بندی سکونتگاه‌های منطقه بر اساس تلفیق شاخص‌های اجتماعی، اقتصادی و زیرساختی.....	۱۳۳
جدول شماره ۵-۱۳: مقاصد گردشگری منتخب.....	۱۳۹
جدول ۵-۱۴: سکونتگاه‌های موجود در مکان‌یابی نهایی مقاصد گردشگری منطقه حفاظت‌شده البرز مرکزی.....	۱۳۹
جدول شماره ۶-۱: سطح‌بندی عملکردی مقاصد گردشگری در منطقه حفاظت شده البرز مرکزی.....	۱۴۴

فهرست شکل‌ها

عنوان	صفحه
شکل شماره ۱-۱: نظم و روند تحقیق.....	۲۴
شکل شماره ۱-۲: چرخه حیات گردشگری باتلر.....	۵۲
شکل شماره ۲-۲: جایگاه اکوتوریسم در فرایند توسعه اشکال مختلف گردشگری (مگان اپلر وود).....	۵۵
شکل شماره ۳-۲: مدل تحلیلی تحقیق.....	۶۴
شکل شماره ۱-۴: محدوده منطقه حفاظت شده البرز مرکزی بر روی تصویر ماهواره‌ای.....	۸۱
شکل شماره ۲-۴: کوهستان‌های جنوب غربی منطقه حفاظت شده البرز مرکزی.....	۸۷
شکل شماره ۳-۴: پوشش گیاهی بخش غربی منطقه حفاظت شده البرز مرکزی.....	۸۷
شکل شماره ۴-۴: منابع آبی سطحی (چشمه) منطقه.....	۸۸
شکل شماره ۵-۴: کوهستان‌های جنوبی البرز در منطقه حفاظت شده البرز مرکزی.....	۸۸
شکل شماره ۶-۴: کوهستان‌های شمالی البرز در منطقه حفاظت شده البرز مرکزی.....	۸۹
شکل شماره ۷-۴: کوهستان‌های شمالی البرز در منطقه حفاظت شده البرز مرکزی.....	۸۹
شکل شماره ۸-۴: جنگل‌های شمالی البرز در منطقه حفاظت شده البرز مرکزی.....	۹۰
شکل شماره ۹-۴: ارتفاعات شمالی البرز در منطقه حفاظت شده البرز مرکزی.....	۹۰
شکل شماره ۱۰-۴: سکونتگاه روستایی در بخش مرکزی منطقه حفاظت شده البرز مرکزی.....	۹۱
شکل شماره ۱۱-۴: راه روستایی در بخش البرز شمالی منطقه حفاظت شده.....	۹۲
شکل شماره ۱۲-۴: راه روستایی در بخش البرز جنوبی منطقه حفاظت شده.....	۹۲
شکل شماره ۱۳-۴: خانه روستایی در منطقه حفاظت شده البرز مرکزی.....	۹۴
شکل شماره ۱۴-۴: قلعه بلده.....	۹۶
شکل شماره ۱۵-۴: بقعه امامزاده طاهر و مطهر.....	۹۷
شکل شماره ۱۶-۴: قهوه‌خانه روستایی.....	۹۷
شکل شماره ۱۷-۴: چشم‌اندازهای طبیعی جذاب.....	۹۸
شکل شماره ۱۸-۴: دوچرخه سواری به عنوان فعالیت تفریح گسترده (اکوتوریسم) در سطح منطقه.....	۹۸

فصل اول : کلیات

۱. مقدمه

فصل حاضر در جهت آشنایی با کلیات مساله مورد بررسی تدوین گردیده است. در این فصل، پس از طرح مساله و بررسی ابعاد مختلف آن، ضرورت و اهمیت موضوع از جهت جایگاه آن در پیشبرد روش‌های علمی و توسعه اجتماعی و منطقه‌ای مورد توجه قرار می‌گیرد. اهداف تحقیق و کاربردهای آن، مساله مورد بررسی بعدی است. پس از آن، علل انتخاب منطقه حفاظت شده البرز مرکزی به عنوان محدوده مورد بررسی شرح داده می‌شود. از آنجا که آشنایی با سابقه مطالعاتی و طرح‌های توسعه‌ای در این حوزه، موجبات آشنایی بیشتر با حوزه‌های درگیر با موضوع منتخب و نیز جلوگیری از اشتباهات مفهومی را فراهم می‌آورد، مروری اجمالی بر سابقه مطالعات و تحقیقات در این موضوع صورت می‌گیرد. فلوچارت نظم و روند تحقیق و مسایل و محدودیت‌های انجام تحقیق نیز در پایان فصل ارائه می‌گردد.

۲. طرح مساله

اگرچه بخش مهمی از قابلیت‌های اکوتوریستی ایران در مناطق حفاظت شده قرار دارد ولی تجارب ملی بسیار محدودی در خصوص استفاده از قابلیت‌های مناطق حفاظت شده در جهت توانمندسازی و توسعه منطقه‌ای در کشور وجود دارد. بنا بر تعریف مجنونیان (۱۳۸۲: ۱۶۲)، مناطق حفاظت شده به منظور حفظ و حراست از گونه‌های جانوری و گیاهی نادر منطقه که در معرض انقراض قرار دارند، تعریف و تحدید شده‌اند. این مناطق که عموماً قابلیت‌های اکوتوریستی فراوانی نیز دارند، محل سکونت اجتماعات انسانی و عموماً روستایی نیز می‌باشند.

سازمان حفاظت محیط زیست به عنوان متولی مناطق حفاظت شده در ایران تاکنون اقداماتی در جهت تهیه طرح مدیریت مناطق حفاظت شده انجام داده است. این طرح‌ها عموماً با رویکرد حفاظتی و محدود نمودن استفاده از محیط زیست از طریق زون بندی در پی حفاظت از مناطق مورد نظر هستند؛ هرچند تاکنون برنامه‌های آن به ارائه مجوز شکار و یا منع آن محدود بوده است. در عین حال، سازمان منابع طبیعی، پارک‌های جنگلی ویژه‌ای برای استقرار گردشگران در محیط جنگلی (که بعضاً بخشی از مناطق حفاظت شده هستند) در سیستم مدیریت جنگلداری کشور، تعریف و نسبت به تجهیز آن‌ها اقدام نموده است. از سوی دیگر، تقاضای جامعه شهری ایران برای استفاده از طبیعت و تفرجگاه‌های طبیعی در طی نیم قرن اخیر به شدت گسترش یافته که به دو شکل عمده بروز می‌کند:

شکل اول؛ «گردشگری انبوه» یا «خانه بدوش» که بدون رعایت اصول توسعه پایدار با تخریب محیط زیست همراه است. در این شکل از تفرج، گردشگران عموماً به صورت گروه‌های خانوادگی یا دوستی از چند ساعت تا چند شبانه‌روز را در محیط‌های طبیعی سپری می‌کنند و به دلیل نبود امکانات اولیه و زیرساخت‌های لازم از قبیل آب آشامیدنی، فروشگاه، رستوران، سرویس بهداشتی، پارکینگ و مانند آن‌ها، کلیه مایحتاج خود را از محل عزیمت به‌همراه می‌آورند و عموماً حاشیه رودخانه‌ها، چشمه‌ها و سایر منابع آب طبیعی و مناطق دارای پوشش گیاهی مانند جنگل‌ها را برای اتراق انتخاب می‌کنند. ایام مراجعه و اوج حضور این گروه از گردشگران که شامل گردشگران عبوری و ساکنین شهرهای اطراف یک منطقه طبیعی خاص هستند را ساعات پایانی روز، آخر هفته‌ها و تعطیلات رسمی کشور تشکیل می‌دهد (یعقوبی، پایان‌نامه کارشناسی، ۱۳۸۶). اثرات این نوع گردشگری در مناطق حفاظت‌شده به دلیل پراکنش زیاد و گستردگی محدوده استقرار، نبود زیرساخت‌ها و تسهیلات مورد نیاز و عدم وجود فرهنگ استفاده پایدار از محیط به‌طور عام، قابل مدیریت نیست و یا کنترل و کاهش آسیب‌های ناشی از آن بر محیط طبیعی و اجتماعی به سختی امکان‌پذیر می‌باشد. به عنوان نمونه می‌توان به زباله‌های ناشی از حضور گردشگران در طبیعت اشاره کرد که به یکی از مشکلات اساسی مدیریت مناطق حفاظت‌شده تبدیل شده است. همچنین می‌توان به آلودگی سرچشمه تامین آب آشامیدنی روستاها، تخریب مزارع و باغات، عدم برقراری روابط مناسب با جامعه بومی و ... نیز اشاره کرد.

شکل دوم؛ تصرف اراضی مناطق حفاظت‌شده و جنگل‌ها توسط نهادهای دولتی و خصوصی جهت احداث مجتمع‌های مسکونی و ویلاهای شخصی که نه تنها با ایجاد مشکلات متعدد در خدمات رسانی به جامعه بومی به دلیل تراکم بیش از حد ظرفیت تحمل منطقه، مفهوم گردشگری را از دست می‌دهد بلکه با افزایش کاذب قیمت زمین و تمایل به رانت خواری و تغییر کاربری زمین به بلای جان مناطق حفاظت‌شده و صنعت گردشگری تبدیل می‌شود.

منطقه حفاظت‌شده البرز مرکزی با ۴۱۲۸۱۹ هکتار در شمال ایران و در محدوده استان‌های مازندران، تهران و استان تازه تاسیس البرز قرار داد و از این رو، مسائل پیش روی آن، علاوه بر محیط طبیعی و حیات جانوری و گیاهی، تعداد قابل توجهی از سکونتگاه‌های انسانی شامل شهرها و روستاهای منطقه مورد نظر را تحت تاثیر قرار می‌دهد. حفاظت و نگهداری مناطق حفاظت‌شده نیازمند تامین منابع مالی گسترده‌ای است. هرچند، بخشی از این منابع از طریق دولت‌ها تامین می‌شود؛ ولی به دلیل ناتوانی در خودتامینی (خوداتکایی مالی)، بسیاری از مناطق حفاظت‌شده به پارک‌های کاغذی^۱ (Dharmaratne, Sang and Walling, 590) تبدیل شده‌اند.

^۱ مناطقی که براساس قانون و به صورت رسمی و اداری به عنوان منطقه حفاظت‌شده به شمار می‌آیند ولی به دلایل مختلف به‌ویژه عدم تامین مالی، در عمل مورد حفاظت واقعی قرار نمی‌گیرند.

گردشگری در جهان صنعتی امروز به سرعت در حال رشد است و به عنوان منبع درآمدی مهم برای بسیاری از کشورهای در حال توسعه محسوب می‌شود (مگان اپلر، ۱۳۸۶: ۹). گردشگری می‌تواند یک منبع عمده درآمد به‌ویژه در کشورهای در حال توسعه، برای تامین مالی مناطق حفاظت‌شده از طریق بازبایی زمین و ارزش‌های بلااستفاده باشد (Dharmaratne, Sang and Walling, 590).

در واقع گردشگری پایدار و اکوتوریسم به طور خاص می‌تواند به عنوان یکی از منابع اصلی و بانداوم تامین مالی مناطق حفاظت‌شده مورد توجه قرار گیرد. از سوی دیگر، جوامع محلی عموماً از نظر سطح زندگی محدودیت‌های قابل توجهی دارند و برای اصلاح و بهبود وضع خود گزینه‌های زیادی در اختیار ندارند. اکوتوریسم می‌تواند گزینه اقتصادی باارزشی برای آن‌ها به حساب آید. به علاوه استفاده از جوامع محلی سودمند نیز هست. زیرا آن‌ها می‌توانند به دلیل دانش عملی و سنتی خود از محیط زیست، کارگزاران و محیط‌بانان کارآمدی باشند و تلاش خواهند کرد که در حفظ کیفیت محیط طبیعی خود موثر واقع شوند (مجنونیان، ۱۳۸۲: ۱۶۲). بر این اساس، میراث‌های جهانی و ذخیره‌گاه‌های زیستکره از طریق افزایش درآمدهای محلی و ارتقا سطح رفاه اجتماعی آن‌ها می‌توانند در ترویج توسعه پایدار موثر واقع شوند و این فواید کوتاه و میان مدتی که مناطق حفاظت‌شده بوجود می‌آورند در ارتقای سطح آگاهی و آموزشی مردم موثر بوده و می‌تواند حس تشریک مساعی جوامع محلی را برانگیخته و آنها را برای همکاری در این نوع مدیریت جلب نماید (مجنونیان، ۱۳۸۲: ۱۰).

مسئله‌ای که در اینجا باید متذکر شد، این است که فواید حاصل از توریسم در مناطق حفاظت‌شده به نظارت پیوسته دقیقی نیاز دارد. اثرات منفی ابعاد صنعتی توریسم بر روی حفاظت، خصلتی تجمع‌پذیر داشته و می‌تواند به فراتر از حد تحمل‌پذیری این مناطق کشیده شود؛ به طوری که احیای ارزش‌های مناطق حفاظت‌شده را از نظر فنی و سیاسی بسیار دشوار سازد (مجنونیان، ۱۳۸۲: ۱۰).

براساس تجربیات جهانی، راهکار برون رفت از این بحران، حفظ مناطق حفاظت‌شده و فضاهای جنگلی و مرتعی از طریق راهکارهای سازگار با گردشگری در طبیعت (اکوتوریسم) به ویژه در مناطق حفاظت‌شده است که از یک‌سو مدیریت گردشگران را ساماندهی نماید و از سوی دیگر پایداری مناطق حفاظت‌شده را تضمین کند تا بتواند علاوه بر رفع نیازهای گردشگران و حفظ محیط زیست، موجبات توسعه محلی و منطقه‌ای را برای ساکنین این مناطق به همراه آورد. این راهکار تعریف و تحدید مقصد یا مقصدهای گردشگری (در ایران، با عنوان منطقه نمونه گردشگری از آن یاد می‌شود) با توجه به اصول توسعه پایدار در مناطق حفاظت‌شده می‌باشد. با چنین راهکاری می‌توان بر درآمدهای عمومی منطقه و جامعه محلی ساکن بر آن افزود و با توسعه زیرساخت‌ها و افزایش اشتغال و حفظ فرهنگ بومی و محیط زیست، نقش مهمی در توسعه محلی و منطقه‌ای ایفا نمود و به عبارت دیگر از این طریق، مناطق حفاظت‌شده، سرمایه‌های معطل و با هزینه‌های نگهداری بالا نیستند بلکه به موتور توسعه‌ای منطقه تبدیل می‌شوند.

در فرایند انتخاب مکان مقصد یا رزورت گردشگری به ویژه در مناطق حفاظت شده، مسایل مختلفی از قبیل مسایل حقوقی، اجتماعی، اقتصادی، زیرساختی و زیست محیطی تاثیرگذار هستند. عدم توجه به این مسایل در فرایند مکان‌یابی رزورت‌های گردشگری، سبب کاهش یا عدم امکان عملیاتی شدن چنین طرح‌هایی می‌گردد. از این رو این تحقیق تلاش می‌کند با تعیین و تعریف شاخص‌های موثر بر مکان‌یابی مقاصد گردشگری در منطقه حفاظت‌شده البرز مرکزی، به عنوان تحقیقی کاربردی، گامی موثر در توسعه پایدار مناطق حفاظت شده و افزایش سطح توسعه انسانی جوامع ساکن در آن بردارد.

۳. ضرورت و اهمیت موضوع

برنامه‌ریزی و مدیریت هر منطقه مهمترین عامل تعیین میزان پیشرفت در آن منطقه است، بندرت میتوان یک برنامه گردشگری منطقه‌ای یافت که در آن ملاحظات اکولوژیک و اجتماعی منظور نشده باشد. برنامه‌ریزی برای مراکز طبیعت گردی نیاز به اطلاعات پایه درباره عوامل اجتماعی و محیط زیستی، استراتژی‌های تقسیم‌بندی منطقه‌ای (زون بندی)، قوانینی که بتواند از تخریب عمدی اکوسیستم شکننده جلوگیری کند و کمک مردم بومی در ایجاد مجموعه‌ای از استانداردها برای تعیین میزان تغییرات مجاز و پایش بلند مدت دارد (مگان اپلر، ۱۳۸۶: ۴۸ و ۴۹).

اشتقاق ایجاد شده نسبت به محیط زیست و فرهنگ‌های بومی، منجر به ایجاد موتور اقتصادی فعالی شده است که باعث رشد اقتصادی در مناطق توسعه نیافته می‌شود. اما در برخی مواقع نتیجه این امر، رشد نامتناسب و غیرپایداری بوده که نتیجه آن رکود شدید و ورود به چرخه‌ای موسوم به «گسترش - نابودی»^۱ است (مگان اپلر، ۱۳۸۶: ۳۵) از این رو ضرورت توجه به ذی‌نفعان موضوع که در این مورد شامل محیط زیست منطقه، جامعه بومی، گردشگران و نیروی انسانی (سازمان‌های حفاظت از محیط زیست می‌باشد، اهمیت می‌یابد تا با ایجاد تعادل بین خواسته‌های و نیازهای ذی‌نفعان و در نظر گرفتن محدودیت‌های فرارو، بتوان ضمن توسعه منطقه، بر اثرات مثبت توسعه افزود و میزان اثرات منفی آن را کاهش داد یا تحت کنترل درآورد.

ترغیب توریسم و اکوتوریسم در مناطق حفاظت‌شده به ویژه در کشورهای در حال توسعه می‌تواند بلافاصله آن‌ها را به درآمد برساند و این کشورها را نسبت به اهمیت مناطق طبیعی خود واقف ساخته و برای حفاظت از میراث‌های فرهنگی و طبیعی برانگیزد. وجود این محمل عینی به آن‌ها مساعدت خواهد کرد که از تخریب اکولوژیکی بیشتر طبیعت جلوگیری کنند (مجنونیان، ۱۳۸۲: ۱۵۷). اجرای

¹ boom – bust

اکوتوریسم به شکلی پایدار چالش مهمی است که نیازمند مشارکت و همکاری میان صنعت گردشگری، دولت‌ها، مردم بومی و خود گردشگران است (مگان اپلر، ۱۳۸۶: ۸).

مقصد گردشگری در این تحقیق معادل واژه resort قلمداد می‌شود که تاکنون در زبان فارسی، ترجمه لغوی مناسب و جامعی برای آن انتخاب نشده است؛ هرچند در ادبیات گردشگری کشور، از آن با نام منطقه نمونه گردشگری^۱ یاد می‌شود. روند مکان‌یابی اولیه مناطق نمونه گردشگری کشور در حال حاضر عبارت از بررسی‌های کارشناسی مقدماتی از نظر دارا بودن جاذبه‌های گردشگری و نزدیکی به زیرساخت‌های خدماتی و تصویب آن در هیات دولت می‌باشد. تا سال ۱۳۸۸ بیش از ۷۰۰ منطقه نمونه در کشور تصویب شده‌اند (دفتر مناطق نمونه گردشگری سازمان میراث فرهنگی و گردشگری کشور، ۱۳۸۸) که در انتخاب آن‌ها لزوماً ویژگی‌های زیست محیطی و اجتماعی و تاثیر آن‌ها بر اقتصاد و توسعه منطقه به صورت دقیق بررسی نشده است. این امر خصوصاً در مورد مناطق نمونه‌ای که در مناطق حفاظت شده تعریف شده‌اند، بیشتر نمود دارد چه اینکه در مناطق حفاظت شده برای بهره‌برداری‌های مختلف مانند گردشگری، ضوابط متعددی توسط سازمان حفاظت محیط زیست تعریف شده است؛ از آن جمله می‌توان به تعاریف زون شماره ۳ و زون شماره ۴ در طبقه بندی مناطق تحت حفاظت (سازمان حفاظت محیط زیست، نشریه ۲۵۷) اشاره داشت که در آن به ترتیب، بخشی از منطقه حفاظت شده با آسیب پذیری کم و نیمه حساس به زون استفاده گسترده (گردشگری گسترده) و بخشی از منطقه با شرایط آسیب پذیری کم و توسعه پذیر به زون استفاده متمرکز (گردشگری متمرکز) اختصاص می‌یابد و طبق ضوابط تنها در این دو بخش از منطقه حفاظت شده امکان بهره‌برداری گردشگری وجود دارد.

به عبارت دیگر، در هنگام تعریف مناطق نمونه گردشگری به مسایل حقوقی، اجتماعی، اقتصادی و زیست محیطی و در واقع امکان عملیاتی شدن آن‌ها پرداخته نشده است. امری که هرگونه مطالعات کارشناسی برای مکان‌یابی و طرح ریزی را در این مناطق به بن‌بست می‌کشاند؛ با توجه به تجربیات جهانی و تاثیر گردشگری پایدار در توسعه محیط زیست طبیعی و اجتماعی مناطق حفاظت شده و لزوم تعریف و تحدید مقصد یا مقصدهای گردشگری، انجام این تحقیق ضروری به نظر می‌رسد.

^۱ منطقه نمونه گردشگری: منطقه یا مناطقی که در جوار جاذبه‌های تاریخی، فرهنگی، مذهبی، طبیعی و گردشگری کشور به منظور ارائه خدمات به گردشگران توسط بخش غیردولتی براساس ماده ۸ قانون تشکیل سازمان میراث فرهنگی و گردشگری و آئین‌نامه اجرایی نحوه تشکیل و اداره مناطق نمونه گردشگری مصوب مورخ ۱۳۸۶/۵/۶ تاسیس و اداره می‌شوند (دفتر مناطق نمونه گردشگری سازمان میراث فرهنگی و گردشگری، ۱۳۸۷).